

A Galgamácsai népmesék és mondák helye a magyarországi folklórgyűjtésben

Villányi Péter: *Galgamácsai népmesék és mondák. I–IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022. I. 792 old., II. 1856 old., III. 2578 old., IV. 3487 old. (*Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXVII.*)

Villányi Péter *Galgamácsai népmesék és mondák I–IV.* című kötetei 2022-ben jelentek meg az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozat XXVII. részeként. A folklorisztikai forráskiadvány monumentális méreteit nemcsak a négy kötet bizonyítja, hanem az is, hogy maga a gyűjtés is közel négy évtizedet ölelt fel, így Villányi Péter galgamácsai gyűjtése a hazai folklorisztika egyik leghosszabb távú projektje, amelyet a folklorista minden támogatás és intézményi háttér nélkül vitt véghez, az 1976–2018 között zajló, hosszú és tudatos gyűjtéssel és terepmunkával. A néprajzi gyűjtés nagyságát továbbá az is mutatja, hogy 3300 szöveg a kötetben 3500 oldalon kerül bemutatásra. Ezzel az ÚMNGY első, négykötetes kiadványa lett, amely olyan teljességében tárja elénk egy település epikus hagyományát, amely példa nélküli nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi folklorisztikában is.

Galgamácsa nem ismeretlen a magyar folklórkutatás életében, ezen a palóc nyelvjárási régióhoz tartozó, Pest vármegyei településen már számos folklórgyűjtés történt. Többek között Kodály Zoltán örökített meg

népdalokat, gyermekdalokat, gyermekjátékokat Lajos Árpád (1940), mondákat Dobos Ilona (1967), valamint Vankó Imréné Dudás Juli népművész írt hosszabban életéről és otthonáról, Galgamácsáról és annak hagyományairól (1983).

Ahhoz, hogy megértsük Villányi Péter *Galgamácsai népmesék és mondák* című kötetének tudománytörténeti jelentőségét, előbb meg kell ismernünk a gyűjtés körülményeit. Villányi Péter páratlan szorgalommal és kitartással gyűjtötte itt a meséket, mondákat és más epikus műfajokat. Fontos kiemelni, hogy az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* korábbi kötetei jóval rövidebb gyűjtési idővel végzett terepmunkára alapozva jöttek létre. Ortutay Gyula visszatérő, egy-egy napos gyűjtéseivel ellentétben tanítványai – például Kovács Ágnes vagy éppen Belatini Braun Olga – hosszú heteket töltöttek egyhuzamban a terepen. Ők ugyanis nemcsak a mesemondót, hanem annak társadalmát, települését is meg kívánták ismerni. A későbbi folklórgyűjtések anyagai többnyire meg-megisméltendő, 3–5 napos intervallumok alatt kerültek rögzítésre (pl.

Dégh Linda: *Kakasdi népmesék*. I–II. 1955.; Andrásfalvy Bertalan–Kovács Ágnes: *Tyukodi népmesék*. I–II. 2023.). Később Bálint Sándor és Erdész Sándor ugyancsak gyakran visszatértek elbeszélőikhez, hogy repertoárjukat megismerhessék. Az 1950-es évek második felére – közel egy évtizedes szünet után – ismét új lendületet kaptak a hazai népmese gyűjtések. Ahogy megfogytak a jó beszédű mesemondók, úgy kezdett a gyűjtés és a terepmunka ideje is meghosszabbodni. A későbbi évtizedek kutatása világossá tette, hogy a teljességre törekvő folklórkutató a visszatérő gyűjtéssel sem tud teljes körű munkát végezni. Egy település epikus hagyományainak a teljesség igényével történő felgyűjtése lehetetlen feladat, mert kimeríti a technikai és a valós gyűjtési lehetőségeket. Erre példa Dégh Linda *Kakasdi népmesék* című kétkötetes kiadványa, amelynek megjelenése után a településen élő Sebestyén Ádám 1979–1986 között még további négy, vaskos kötetet tudott megjelentetni, zömében a kakasdi bukovinai székelyek mesekincséből. Kakasd esetében nem tekinthető atipikusnak: a gyűjtő után mindig bőven maradnak olyan hagyományos műfajú folklórszövegek, amelyek nem kerültek rögzítésre. Az 1950-es és 1960-as évek folklórkutatói tanulsága éppen abban állt, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy a terepen töltött idő döntő jelentőségű. Villányi Péter rengeteg időt töltött a terepen, a gyűjtéssel töltött napok száma nála elérte a 436-ot. Emellett nemcsak kutatóként jelent meg a településen, hanem házassága révén annak részévé, kulturális életének alakítójává is vált. Ez a bennfentesség pedig lehetővé tette számára azt, hogy olyan bensőséges narratívákat is gyűjtjön, amelyek korábban többnyire elkerültek a folklórkutatók figyelmét. Ez a hosszabb gyűjtés nemcsak pontosabb gyűjtéshez segítette a folklórkutatót, hanem a település történetmesélési szokásainak és a szövegrepertoárok megismeréséhez is. Villányi Péter ezekkel a történetekkel

belülről tudta rendszerezni és értelmezni Galgamácsa epikus hagyományait. Mindezekkel a helyi társadalom szokásai, normái, közízlése, humora is feltárulkozik az olvasó előtt.

Villányi Péter hosszú terepmunkája arra is rámutat, hogy a mese műfaja kitarással és szerencsével még jóval a hagyományos mesemondó alkalmak megszűnése után is gyűjthető. A kutató az 1970-es évek második felétől tudatosan kereste a mesemondókat, a specialistákat, a kulcsbereket akkor, amikor erre pályatársainak egy része már egyáltalán nem is vállalkozott.

Az 1970-es évek fiatal kutatói inspirálódtak Ortutay Gyula egyéniségkutató módszeréből, amely szerint egy kimagasló tudású mesemondó repertoárját akarták megörökíteni, de ahogy már az 1940-es években – Kovács Ágnes, Belatini Braun Olga, Banó István –, túl is akartak ezen lépni. És ezt a feladatot sikeresen teljesítették már 1945 előtt, igaz, erről a tényről a hazai folklorzásztika a mai napig kevésbé veszi tudomást, és helyette máig Ortutay Gyula vezető szerepét hangsúlyozza. Holott Ortutay Gyula első és egyben utolsó egyéniségmonográfiája 1940-ben jelent meg, később pedig nem tudott az egyéniségkutatáshoz, annak módszertanához érdemben hozzátenni.

Az 1970-es évek ifjú, folklór iránt érdeklődőire nagy hatást gyakorolt a táncházmozgalom is, amelynek a gyűjtésszervezésben, a kutatásösztönzésben és a tudományos szakemberek utánpótlásában is jelentős szerepe volt. A különböző folklór műfajok iránt érdeklődő generációnak a tagjai a folklór műfajokat élőnek, és többnyire egységben képzeltek el. A mese mint műfaj egyedüli varázsa, vonzereje ekkor talán kevésbé volt jelentős, mint a korábbi évtizedekben. A magyarországi és az erdélyi folklórkutatók, gyűjtők törekedtek arra, hogy egy település, közösség nagyepikai műfajait egyaránt megismerhessék. Villányi Péter munkásságában is megfigyelhető, hogy hogyan

változik meg, bővül a kutatói horizont. Először a nagy tehetségű mesemondók repertoárját kezdte felgyűjteni, majd a mondák következtek. A gyűjtést azokkal a többnyire rövid történetekkel folytatta, amelyek a hétköznapi Galgamácsa beszédalkalmain megjelentek. Ennek a gyűjtésnek az eredményeként olyan egyedülálló folklórmonográfiát alkotott meg, amely nemcsak abban tér el a korábbi munkáktól, hogy a folklórműfajok sokaságát mutatja be, hanem abban is, hogy belső utalások szövevényével teli, helyi kommunikációs és társadalmi ok-okozati kapcsolatokra is képes rávilágítani. Azaz Villányi Péter olyan szövegek és műfajok felé is fordult, amelyek nagy része mindig is meglehetett a paraszti társadalomban, csak azok megörökítésére, közlésére kevés figyelmet fordítottak a korábbi kutatók. Villányi Péter gyűjtése hosszú út és tapasztalat eredménye. Látható, hogy érdeklődése a mesék után a mondák, a hiedelemtörténetek, majd más, kispikái, kortárs folklórműfajok felé fordult. Azaz Ortutay Gyula azon elképzelése, hogy a mesék leírják, tükrözik a jelen társadalmát, minden szempontból ideológiai indíttatású, tévedésnek tartható, ugyanakkor Villányi Péter galgamácsai kutatása mégis azt mutatja, hogy ha másképpen is, de sok mindent megtudhatunk egy településről, ha annak folklórhagyományait vizsgáljuk. Igaz, ebből a helyi, társadalomértelmező szempontból nem éppen a hagyományos, klasszikusnak tartott folklórműfajok a legkifejezőbbek.

Az 1970-es, 1980-as évekre az utolsó, hagyományos mesemondó közösségek többsége – legalább már két-három évtizeddel korábban – felbomlott. Hiszen Ortutay Gyula esetében Fedics Mihály vagy éppen Lacza Mihály, illetve Dégh Linda esetében Pandur Péter már a gyűjtés idején nem voltak aktív mesemondók. Ha a későbbi évtizedek kutatói szeretnék volna, akkor további egyéniségmonográfiák sorát hozhatták volna létre, hiszen a korszak akkori

mesegyűjtései számarányban mind hozták, illetve meghaladták a korábbi, etalonként bemutatott mesemondók repertoárját.

Villányi Péter közel négy évtizedet lefedő néprajzi gyűjtése három nagyobb korszakra bontható: Az első 1976–1981 között, a második 1986–1988 között, a harmadik 1993–2018 között. Az első két gyűjtési időszak három évtizeddel ezelőtti kiadása számos szempontból kívánatos lett volna. Egyrészt a kezdeti gyűjtés is óriási lendülettel és intenzitással folyt. Villányi Péter már fiatal kutatóként is sok időt töltött a gyűjtéssel. Akkor 120 nap alatt 847 szöveget rögzített, amely önmagában kitett volna – legalább – egy önálló kötetet. Sőt, számarányában meghaladhatta volna az addig megjelent ÚMNGY-kötetekben megjelent folklórszövegek számát.

A gyűjtőmunkája elején Villányi Péter elsősorban a településen még élő mesemondók repertoárját igyekezett felgyűjteni (Pesti József, Csonka András, Rácz János), majd 1986-tól, a gyűjtést folytatva, újabb 379 szöveget rögzített, amelynek fókuszában már elsősorban az eredetmagyarázó, történeti és hiedelemmondák álltak. E két gyűjtési időszak – amely összesen 12 évet ölelt fel – 1226 olyan szöveget tartalmazott, amelyek a hagyományos folklórműfajok megismerésére és gyűjtésére koncentráltak. Ezzel ellentétben a gyűjtés utolsó – 25 évig tartó szakaszában a jelenkor epikus hagyományával, többnyire rövidebb műfajaival foglalkozott. Így végül a közzétett anyag 46%-a már a 21. században került rögzítésre, és a közelmúlt megváltozott Galgamácsájáról szól. Ebből adódik, hogy – az ÚMNGY korábbi kötetéhez képest – a gyűjtő érdeklődése nem ragad le az archaikumok – illetve az azoknak tartott – szövegek lejegyzésénél. Hétköznapi, kortárs témákat is bemutat, amelyek történetiségét és igazi jelentőségét csak a későbbi évtizedekben fogjuk igazán megérteni, amikor a jelen emlékezőközösségei és narratívái elmúlnak. Az, hogy Galgamácsa esetében

a jelenkor elbeszéléseihez is eljutunk, igazán értékes és unikálissá teszi a folklórkivadványt.

Ha Villányi Péternek az első két gyűjtő időszak eredményét sikerült volna korábban egy önálló monográfiában közzétenni, akkor az számos szempontból jobban illeszkedett volna az ÚMNGY kötet sorozatába. Illetve jelentősebben tudott volna hatni a közelmúlt folklórgyűjtőire és kutatásaira. Ennek hiányában – már akkor is két évtizedes – hatalmas munkája a szakma számára többnyire teljességgel ismeretlen maradt, és csak késve válhatott megismerhetővé. Az 1980-as évek végén fontos lett volna egy olyan kötet megjelenése, amelyben egy település meséi és mondái egyaránt megtalálhatók lettek volna, ugyanis a korábbi nagyepikai műfajú gyűjtéseknél erre az 1940-es és 1950-es években egyáltalán nem volt példa. (Vö. Dégh Linda: *Kakasdi népmesék*. I–II., Andrásfalvy Bertalan–Kovács Ágnes: *Tyukodi népmesék*. I–II., Béres András: *Rozsányi népmesék* stb.). Balassa Iván *Karcsai mondák* című kiadványa (1963) viszont kizárólag a mondákra összpontosított; 1957 és 1962 között egyetlen településről 393 mondát közölt. Balassa hatására Nagy Géza kezdte meg Karcsán a mesék gyűjtését. 1963 és a 1972 között 151 mesét gyűjtött és tett közre 1985-ben megjelent dupla kötetében. Az első, meséket és mondákat egyaránt bemutató kötet – ahol a gyűjtő személye is azonos – Dobos Ilonához köthető. Ennek forrása az 1960-as és 1961-es egy-egy hónapos, zempléni gyűjtőútja volt, amelynek eredményeképpen Bodrogkeresztúron meséket és mondákat gyűjtött. A 199 darabos folklórgyűjtés azonban csak 1988-ban került kiadásra. 1989-ben jelent meg Géczi Lajos *Ungi népmesék és mondák* (1989) című munkája, amely 1982 és 1985 közötti terepmunkán alapult, és amely szintén együttesen mutatja be a prózai nagyepikai műfajokat. Ebbe a sorba illeszthető be az ÚMNGYXXV. kiadványa is, B. Kovács István *Baracai népköltészet* című

könyve (1994). A kötet azért is különleges, mert egyetlen személy, Tóth Balázsné Csák Margit előadásában ismerhetünk meg meséket, mondákat, balladákat, dalokat, gyermekjátékokat, kiolvasókat és más, egyéb kisepikai műfajokat. B. Kovács István Tóth Balázsné haláláig, 1983-ig gyűjtötte a kötet forrásanyagát, amelyet végül bő egy évtizeddel később sikerült kiadnia. A galgamácsai meséket és mondákat, ha sikerült volna az 1980-as évek végén megjelentetni, akkor az pontosan ebbe a kutatói elgondolásba került volna bele. Kesergésre azonban nincs ok, mert a folklórgyűjtéssel Villányi Péter nem állt meg az 1990-es években sem, a következő, közel két évtizedben folytatódott a kutatómunkája. Így a 2022-ben kiadásra került kötet sorozat nagyságát éppen az adja, hogy túllépve a hagyományos időkereteken, lényegesen nagyobb folyamatban mutatja be egy településen megismerhető prózaepika jelenlétét és annak változását. Rámutat arra, hogy a különböző generációk más és más műfajokat, történeteket, narratívákat forgalmaztak magukról, hitükről, véleményükről, településükről. Ez a nézőpont pedig jóval széles látókörűbb annál, mint amit megszokhattunk a hazai folklorisztikától. Villányi Péter, mivel nem válogatott a folklórműfajok között, hanem minden beszélgetőtársát tudatosan, félig strukturált interjúszituációkban igyekezett szóra bírni, és minden műfajban beszéltetni, így az elbeszélők körül „szövegbookok” sokasága jött létre. A hagyományosnak tekinthető folklórműfajok és alműfajok sokaságának az elbeszélésére bírta rá megszólalóit, amelyre valóban csak egy olyan kutató képes, aki a közösségnek a része, aki élvezzi a helyiek bizalmát. Villányi Péter az így kapott narratívákat példásan rendszerezve, a folklóralkötések kiadásának szabályai szerint adta közre.

A komplex források és a kutatói magyarázatok, az egyéni és a közösségi szövegfelhasználások egészen sajátos és

belső nézetű magyarázatot adnak egy település epikus hagyományából. Megismerhetők a közösség szellemi műveltségének alakulásai, a generációváltások és az azokkal járó társadalmi, kulturális, kommunikációs és ízlésbeli változások. A *Galgamácsai népmesék és mondák* ezt az óriási változást is rögzíti. Ráadásul úgy, hogy nemcsak a hagyományos paraszti társadalom epikus hagyományára, hanem az azutáni, kortárs narratívákra is ugyanannyira fókuszál, mint a korábbi műfajokra.

Villányi Péter az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* korábbi kötetéhez hasonlóan építi fel munkáját, ám vitathatatlan, hogy az elődökön túllép. A kötetben bemutatott látásmódja – legyen szó a település történetéről, a földrajzi tájról vagy a tekintélyt parancsoló jegyzetapparátusról – térben és időben jóval szélesebb horizontot rajzol meg, mint amelyek az ÚMNGY korábbi köteténél megszokhattunk. Villányi Péter noha folklórkutató, de kiemelten foglalkozik a történeti és a földrajzi leírások precíz megadásával, aminek az oka, hogy az általa felgyűjtött és megismert folklórműfajokat e koordinátarendszerben kívánta elhelyezni. Elemző, ok-okozati összefüggéseket kereső és bemutató attitűdje végig megfigyelhető a kötetekben.

Villányi Péter részletesen ír nemcsak gyűjtéseiről és a gyűjtési szituációkról, hanem önmagáról és az elbeszélőkkel való kapcsolatáról is. Mindez igen fontos, mert ennek alapján ismerhető meg a megkérdezettek és a gyűjtő kapcsolata, azok a kontextusok, amelyek számos folklórgyűjtés során nem állapíthatók meg. Éppen ezért nem érdektelen, hogy a településre beházasodó pesti fiatalember hogyan igyekszik a településen meglévő „etno-töréspontokon” átevezni, hogy saját gyűjtését és a kutatását elvégezze. Vankóné Dudás Juló esetében rámutat arra is, hogy egy településen a prózafolklór felkutatása ellehetetlenülhet, ha a „néphagyományokat”, a „folklórt”

és annak reprezentálását egyesek egyedül magukénak tekintik. A gyűjtésből kitapintható, hogy a más generációba és más tudományos szocializáción átmenő fiatal kutató Dudás Juló halála után hogyan kap teret és lendületet kutatása újrakezdéséhez.

A gyűjtés mögötti számok mögött feltűnő, hogy a 35 éves gyűjtés során „csupán” 35 elbeszélőtől (16 férfitől és 19 nőtől) olvashatunk történeteket. Mindez azt mutatja meg, hogy Villányi Péter tudatosan válogatta meg az beszélgetőtársait, illetve azt is, hogy igyekezett a település specialistáit, kulcsembereit, hagyományőröket megszólítani, és minden folklórműfajban, azok alműfajaiban megismerni tudásukat. A kötetek így elbeszélők sokaságának teljes repertoárját, egyéniségmonográfiáját rejtik, amely nemcsak a mesékre, hanem minden más folklorisztikai műfajra is összpontosít. Az így létrejött, hatalmas gyűjtőmunka lehetőséget adott arra, hogy Villányi Péter a település narratív ciklushagyományait szervezze. Az egyedülálló gyűjtőmunka során a prózai hagyományban 18 narratív ciklust tudott rögzíteni. Ezekből egy eseményhez, a többi 17 pedig személyhez kötődik. A szövegek alapján Villányi Péter megállapította, hogy Galgamácsán a prózai néphagyományban a közelmúlt helyi személyei váltak ciklusképző narratív középpontokká. Minden bizonnyal ez régebben más településeken is ugyanígy lehetett, csak azokat az elbeszéléseket nem rögzítették, mivel nem tartoztak a folklór klasszikus, szépirodalomhoz kapcsolódó műfajaihoz. Ezek a helyi történetek nemcsak bensőségesek, hanem olyan lokális tudásról, ízlésről, humorról árulkodnak, amelyek a hétköznapi beszédalkalmak során valóban megjelentek. A ciklusok és azok történetei kevésbé felejtődnek el, és mivel kisebb terjedelműek, így könnyebben is beszélhetők el, nem szükséges hozzájuk nagy tehetségű előadó, specialista, illetve különösebb alkalom.

A tudatosan felépített gyűjtés kapcsán külön kell szólni arról, hogy a 4. kötet kiváló képanyaggal is rendelkezik. Kifejezetten fontosak az 1978-ból származó képek, amelyek megmutatják, hogy Villányi Péter mennyire tervszerűen, technikailg felkészülten igyekezett megörökíteni mesemondóit, elbeszélőit. Érdeklődése nem állt meg a portréképek készítésénél, felvételeket készített tollfosztókban és házak előtti, üldögélő csoportok beszélgetéséről is. Kereste a hagyományos kommunikációs tereket, ahol a mesemondásra, beszélgetésekre sor került.

Villányi Péter *Galgamácsai népmesék és mondák* című kötete az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozat és az egész hazai folklorisztika kimagasló alkotása, amely

egy település folklórjának vizsgálatát és a rögzítését helyezte új magaslatokba. A kiadvány erénye, hogy a Galgamácsa epikus hagyományait megörökítő kötetek nem egy rögzült, a kutató által kimerevített állapotot mutatnak be, hanem egy négy évtizedes társadalmi, kulturális folyamatot, amelynek alapján a tradicionális folklórműfajoktól és témáktól eljuthatunk a kortárs, helyi jelenségek szintjéig. Az utolsó két évtized gyűjtése megmutatja, hogy nemcsak múltja, hanem jelene és a jövője is van annak a folklórkutatói munkának, amely az egyes települések epikus hagyományainak összegyűjtését célozza.

TÓTH GÁBOR